

Віктор Векленко (Дніпропетровськ),
науковий співробітник Інституту суспільних досліджень

Микола Несправа (Дніпропетровськ),
доктор богослов'я й філософії, доцент кафедри філософії
Придніпровської Академії будівництва і архітектури,
протоієрей, настоятель храму ікони Божої Матері «Іверська»

Втрачена ставрографія Ігрени

Ігреньський півострів, розташований при впадінні Самари у Дніпро на самарському лівобережжі, впродовж ХХ ст. неодноразово привертая увагу дослідників. В 1927–1932 роках під час робіт Дніпрогесівської археологічної експедиції Наркомпросу УРСР тут здійснювалися розвідки і розкопки під керівництвом Д. І. Яворницького [12, 257; 13; 15, 79]. У другій половині минулого століття на півострові працювали А.В.Добровольський, О.В.Бодяньський, Д.Я.Телегін, А.В.Козловський, Л.П.Крилова і багато інших [4, 121–122]. Проте разом з «офіційними» археологічними дослідженнями у 1960–1970-х роках територія півострову активно «обстежувалася» місцевими краєзнавцями і скарбошукачами. Серед найвідоміших з краєзнавців слід назвати братів В. В. та Є. В. Бінкевичів, а також придніпровського вчителя-краєзнавця Є.Богуша. При цьому слід відзначити, що В. В. та Є. В. Бінкевич не лише активно збирали матеріали, але й ретельно фіксували місця й обставини знахідок, а також зберегли у повному обсязі знайдене. Мало того, В. В. Бінкевич не тільки сам ввів до наукового обігу частину знайдених матеріалів, але й надав можливість іншим науковцям опрацювати свої колекції [2; 3; 10; 11; 17; 18]. Крім того, ще декілька предметів киеворуської доби з його зібрання зараз опрацьовуються й готуються до публікації.

Старожитності на розмивах узбережжя Самари збирав і краєзнавець з тогочасного м. Придніпровськ Є. Богуш, котрий також копав козацький цвинтар на Ігрени. До богушевського зібрання входило понад сотню тільки цілих виробів культової пластики, а кількість фрагментів залишилася невідомою, оскільки збирач ще за життя розпродав більшу частину колекції, а решту продали його спадкоємці. Завдяки тривалим пошукам вдалося знайти і викупити 60 предметів цієї колекції [9], які, після обробки, визначення й публікації передані до фондів Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д. І. Яворницького [4]. Завдяки сприянню дніпропетровських колекціонерів вдалося знайти ще 4 тількики (2 часів Київської Русі (в російському приватному зібранні), 1 – кістяний козацької доби і 1 срібний литий барочний ХІХ ст.). Але більша частина зібрання для науки втрачена.

В 2007 році В. М. Шалобудов передав 2 світліни, зроблені ним у 1980-х роках з негативів Є. Богуша (рис. 1), на яких зафіксовано 49 культових предметів – 48 натільних і 1 наперсний хрест. Розміри світлин – 12 x 18 см. Якість достатньо задовільна для ідентифікації виробів та їх датування, але недостатня для графічної фіксації (відсутні дані для масштабу

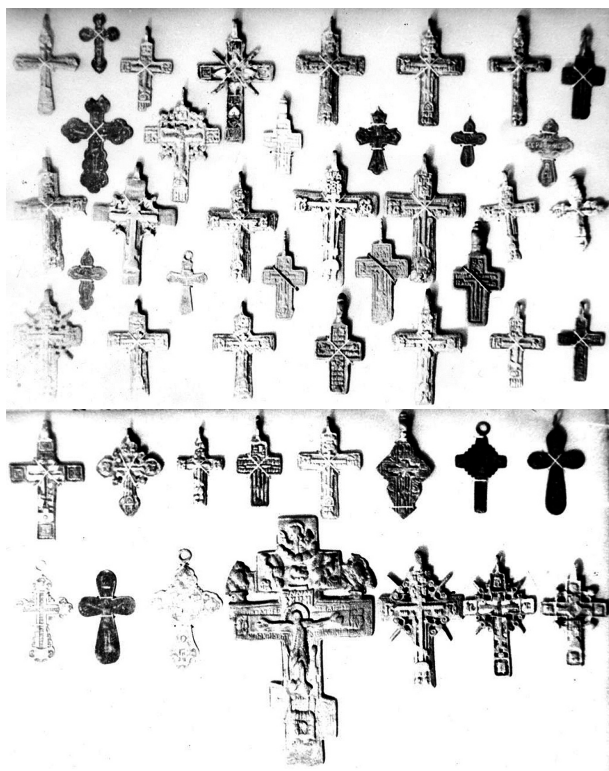

Рис. 1. Фото частини колекції Є.Богуша.

та низька якість значної частини тільників). Тривалий час було витрачено на пошук тільників тотожних зображеним на фото хрестикам та на їх креслення. Потреба у пошуку була обумовленою необхідності повних аналогій для малювання, щоб зберегти усі ставрометричні параметри.

В цілому комплекс можна розділити на три умовно-хронологічні групи. До першої, за зовнішніми ознаками слід віднести тільники XVII–XVIII ст.: 9 з них мають характерні ознаки російських виробів саме XVII ст. (розділення зовнішніх кутів середохрестя промінцями чи кульками на волютах (рис. 2: 1-8, 13). Дані хрестики мають численні аналогії серед знахідок з Богородицької фортеці [6, 26–45]. Скоріш за все, вони могли належати російським воякам, які під час I Кримського походу обслуговували переправу в гирлі Самари. Про наявність там укріплення в цей час висловлює свої припущення низка дніпропетровських дослідників – З. П. Маріна, В. С. Старостін, Д. Г. Філімонов [14, 70; 16, 92]. Ще частина хрестиків (рис. 2: 9-12, 14-18) можуть мати відношення до українського населення цієї території як наприкінці XVII, так і першої половини XVIII ст. Попри співвідношення подібних виробів із предметами старовірського обігу низкою російських

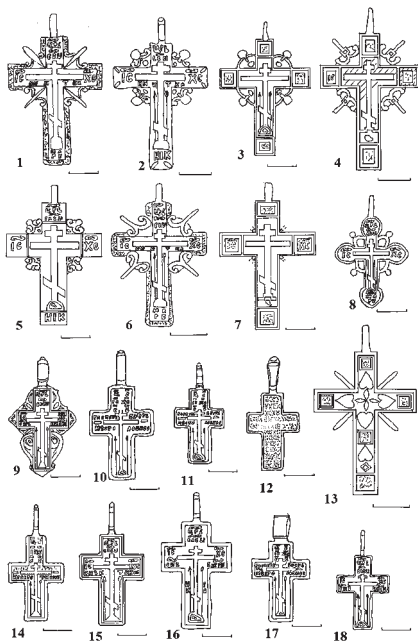

Рис. 2. Натільні хрести XVII–XVIII ст.

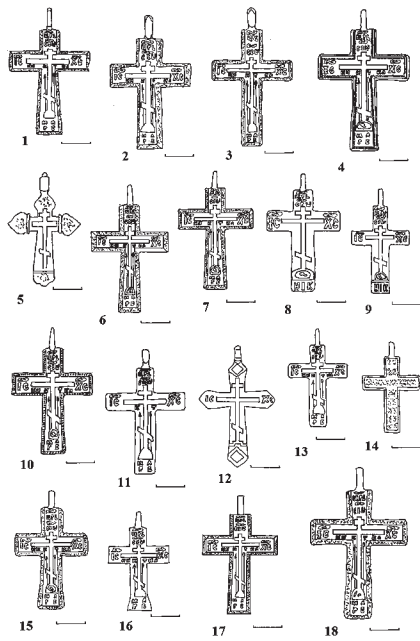

Рис. 3. Натільні хрести XVIII ст.

дослідників, проаналізувавши як ставрографічні матеріали Самари-Богородицької фортеці [7; 6, 46–52], так і подібні комплекси знахідок з інших регіонів України [5; 8], ми наполягаємо на саме українському походженні таких хрестиків впродовж другої половини XVII–XVIII ст. За етнографічною російською традицією XIX ст., один з них (барочний, рис. 2: 9) можемо віднести до речей жіночого вжитку.

Наступна група хрестиків належить до XVIII ст. (рис. 3). Численні аналогії для більшості з них у знахідках з Богородицької фортеці–Старосамарського ретраншементу [6, 53–60] дозволяють ідентифікувати їх із вояками залоги Усть-Самарського ретраншементу, хоча деякі з них (зокрема – зображений на рис. 3: 14) могли бути виготовлені і в давніший час. Всі вироби групи – бронзові литі прями латинські за формою. Більшість з них (11 з 18) мають лінійні розширення балок, проте у дев'яти розширюється лише нижня балка, а у двох розширюються всі балки із підтрикутними їх закінченнями.

Третя, остання група, складається з культових виробів XIX–XX ст. Матеріали XIX ст. представлені одним наперсним (латунним литим) хрестом (рис. 4: 5) та штампованими латунними й срібними (?) тільниками. До XX ст. з великою долею вірогідності можемо віднести один хрестик (рис. 4: 8): подібні вироби, виготовлені з алюмінію були широко розповсюджені у 1960–1980-х роках.

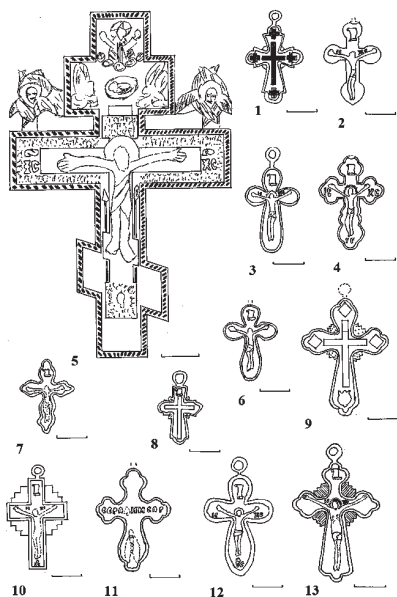

Рис. 4. Хрести XIX–XX ст.

Наперсні хрести – достатньо рідкісна знахідка на поселеннях посткозацької доби. Введені до церковного обігу наприкінці XVIII ст., за часів імператора Павла I вони стали неодмінною деталлю священницького однострою. Зокрема на території Богородицької фортеці було знайдено один фрагмент (горішня частина – у зібранні НДЛ археології Подніпров'я Дніпропетровського національного університету ім. О. Гончара) й один цілий (у приватній колекції).

Штамповані латунні й срібні хрестики чомусь обійдені увагою дослідників. Єдина ґрунтовна комплексна публікацією подібних речей здійснена Російським етнографічним музеєм (придбання Музею в Костромській губернії 1903 р.). Тоді як такі предмети демонструють величезне розмаїття православного декоративно-прикладного масового мистецтва XIX ст., коли нібито однакові за формою і основними зображеннями мають численні відмінності в деталях декору.

Знахідки цього періоду, зібрані у третій групі, репрезентують культові уподобання мешканців Огрині.

Наведена частина зібрання натільних хрестів з Ігреньського півострову із зібрання придніпровського краєзнавця Є. Богуша розширює уявлення про ставрографічну картину не тільки зазначеної території, але й усього Нижнього Присамар'я. Завдяки даній публікації загальна кількість відомих хрестів Ігрени доведена до 142 одиниць.

Вищенаведені матеріали охоплюють хронологічний відтинок більш ніж в 300 років і виводять дослідження культової пластики півострову

на завершальний етап. Завдяки поєднанню комплексів В. В. та Є. В. Бінкевичів, Є. Богуша та окремих знахідок з приватних колекцій в достатній мірі ілюструється і киево-руський час, і епоха козаччини, і модерна доба. За допомогою ставрографічних матеріалів ми можемо спостерігати реальні зміни в етноісторичних змінах на досліджуваній території.

Література

1. Акт прийому № 323 від 2 червня 2010 року (тимчасового обліку до переведення на постійне зберігання).
2. **Бінкевич В. В., Камеко В. Ф.** «...Град ім'ям Пресічень»: Краєзнавчі нариси про пам'ятки Надпорожжя. – Дніпропетровськ, 2008.
3. **Бінкевич В. В., Камеко В. Ф.** Городок старинный запорожский Самарь с перевозом. – Днепропетровск, 2000.
4. **Бодянский О.В.** Список археологических памятков Днепропетровского Надпорожжя (Днепропетровська й Запорозька області) // Археологічна спадщина О. В. Бодянского. – Запоріжжя, 2006. – С. 110–142.
5. **Векленко В.** Ставрографічні матеріали з с. Липці Харківської області: презентація комплексу // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. ст. – К., 2012. – Вип. 21. – Ч. 1. – С. 184–188.
6. **Векленко В. А.** Натільные кресты Самари–Богородицкой крепости / В.А. Векленко. – Днепропетровск: Изд-во ДНУ, 2010. – 216 с.; вкл. 48 с.
7. **Векленко В. О.** До питання про походження барочних хрестів кінця XVII – XVIII ст. // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті: зб. наук. ст. – Дніпропетровськ, 2007. – С. 230–240.
8. **Векленко В., Мігульов О.** Ставрографічний комплекс з Старосинявського району Хмельницької області // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. ст. – К., 2011. – Вип. 20. – Ч. 1. – С. 143–147.
9. **Векленко В.О., Мігульов О.В.** Натільні хрести козацької доби з Ігреньського півострову (попереднє повідомлення) // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. ст. – К., 2010. – Вип. 19. – С. 83–87.
10. **Векленко В. О., Мігульов О. В.** Середньовічні натільні хрести з Ігреньського півострову // Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження: зб. наук. пр. – Дніпропетровськ, 2010. – С. 292–300.
11. **Векленко В. О., Несправа М. В.** Натільні хрести XVII–XVIII ст. з території Ігреньського півострову (зібрання В.В. та Є.В. Бінкевичів) // Проблеми археології Подніпров'я. – Дніпропетровськ, 2009. – С. 96–104.
12. **Ковалева И. Ф.** Днепровгэсовская археологическая экспедиция Наркомпроса УССР 1927–1932 гг.: Диссертация на соискание ученой степени канд. ист. наук. / И. Ф. Ковалева. – Днепропетровск, 1971. – 287 с.
13. **Ковальова І. Ф.** До ювілею Дніпрогесівської археологічної експедиції 1927–1933 рр. / І. Ф. Ковальова // Проблеми археології Подніпров'я. – Дніпропетровськ, 2003. – С. 4–13.
14. **Маріна З. П., Філімонов Д. Г.** До питання про місцезнаходження слободи та перевозів біля Усть-Самарського ретраншементу (за писемними та археологічними даними) // Музейний вісник. – Запоріжжя, 2009. – С. 66–81.
15. **Миллер М. А.** Материали к истории Поднепровья / М. А. Миллер. // Научный архив ИА АН УССР. – Ф. 18. – Спр. 146.
16. **Репан О., Старостін В., Харлан О.** Полімпсест. Коріння міста: поселення XVI–XVIII ст. в історії міста Дніпропетровська. – К., 2008. – 268 с.
17. **Шалобудов В. М.** Внесок краєзнавця В. В. Бінкевича у дослідження археологічних пам'яток Надпорожжя // Історія та культура Придніпров'я: Невідомі та маловідомі сторінки. – Дніпропетровськ, 2010. – Вип. 7. – С. 215–217.
18. **Шалобудов В. М.** Підсумки обробки нумізматичних знахідок з Нижнього Присамар'я // Вісник Дніпропетровського університету. – Серія: Історія та археологія. – Дніпропетровськ, 2007. – Вип. 15. – С. 214–226.